

Romanla Kimlikleşen Bir Yüz: Halide Edib Adıvar ve Edebi Yaratımları

Veysel ŞAHİN*

Özet

Son devir Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Halide Edib Adıvar, Türkiye'nin imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde, Türk insanı ve toplumunun yaşadığı değişim ve dönüşümleri kendi benliğinde yaşamış ve bunları da yazdığı metinlere taşımış, modern bir kadın, düşün ve eylem insanıdır. Yaşadığı devre ve tarihi köklere, kopmaz bir bağ ile bağlı olan yazar, dönem ve edebi eser arasındaki çift yönlü ilişkiyi güçlü bir sezgi, okuma ve gözlemleriyle eserlerine yansıtır. Yazın hayatına yirmi bir roman, dört hikâye kitabı, iki tiyatro, onlarca çeviri, yüzlerce fikir yazısı, yedi inceleme kitabı ve üç anı kitabı sığdıran Adıvar, yaşadığı döneme gerek kişiliği gerekse eserleriyle damga vurur.

Cumhuriyet Dönemi Türk romanının önde gelen isimleri arasında yer alan Halide Edib Adıvar'ın romanları, yapı ve izleksel kurgusu açısından “Bireysel ve Psikolojik İzlekli Romanlar, Yeniden Kuruluş ve Kurtuluş Savaşı İzlekli Romanlar ve Töre ve Toplumsal İzlekli Romanlar,” olmak üzere temel üç ana başlığa ayrılır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adıvar, roman, yazın, edebi yaratımlar.

A Face Identified with a Novel: Halide Edib Adıvar and Literary Creations

Abstract

Halide Edib Adıvar, having an important position in the recent Turkish literature, has experienced the change and the conversion of Turkish people and society in her own life in Turkey's transition process from the Empire into the Republic and she has narrated these situations above mentioned. Also, she is a modern, intellectual and an active woman. The author, who has adhered both to the period in which she lived and to the historical roots, projects the bi-directional relationship between the period and the literary works into her creations with a strong intuition, observation and reading. Adıvar, who has produced twenty one novels, four story books, two plays, over ten translations, over one hundred essays, seven reviews and three memoirs during her writing career, leaves her mark on her period with both her personality and her works.

The novels of Halide Edib Adıvar, who is one of the prominent figures in Republican Period Turkish novel, are distinguished into three in terms of structure and thematic patterning: Psychology and Individual themed novels, Re-establishment and War of Independence themed novels, Manners and Societal themed novels.

Keywords: Halide Edib Adıvar, novel, literary creations.

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, vsahin@firat.edu.tr

“Yazmayı, yazmak için sevdim. Bir insanın, nasıl sesi olur da söylesen ben de bir kuş gibi öter gibi yazdım. Yazmak hayatımın en büyük hazzıdır...”
Halide Edib ADIVAR

Giriş

İnsan, kendi gerçekliğini sanatın sınır tanımaz soylu evreninde keşfettikçe varlığını yeniden kavrayarak dünyaya kök salar. Bu durum insanı, sıradanlaşan yaşam algısının dışına çıkararak onu yaratıcı kılar. Yaratıcı bilincin temsilcisi olan sanatçıların da yaşamı yeniden anlamlandırma ve okuma çabasının arkasında, bu yaratıcı dünyayı keşfetme arzusu vardır. Nitekim sanat eseri de bu soylu yaratıcılık ve başkaldırının bir ürünü olarak insana zengin ve özgür bir dünya sunar. Bu farklı dünya kimi zaman bireyin içsel çığıllıklarını imge, ses ve yazıya dönüştürürken kimi zaman da toplumun üzerine tutulmuş bir ayna gibi eserleri bir fark edişler bütünü olarak çağın akışına katar. Nitekim “*Edebiyat, toplumsal gerçekleri yansıtan bir sanattır.*” (Kırmızı, 2015: 57).

Türk edebiyatının geçiş dönemi olarak nitelendirilen imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde yazın dünyasına giren Halide Edib Adıvar, sadece edebiyat tarihimiz açısından değil yakın dönem kültür ve siyaset tarihimiz açısından da önemli bir düşün/ce ve eylem insanıdır. Son devir Türk edebiyatında çok sevilerek okunan ve eserleri en çok baskı yapan edebiyatçılarımızdan olan Halide Edib Adıvar, inceleme, çeviri, anı, roman, hikâye ve tiyatro gibi edebi türlerde eser vermesine rağmen en çok romancı kimliği ile tanınır.

Halide Edib’in babasının kültürlü ve dönemin önemli simalarından biri oluşu, sanatçının edebi kimliğini kazanmasında önemli etkiler yaratır. Daha küçük bir çocukken babasının arkadaşları ile evde yaptığı edebi sohbetlere katılan Halide Edib, bu yıllarda özellikle Sırrı Bey’in tatlı ve kültürlü kişiliğinden etkilenir;

“*Sırrı Bey aynı zamanda çok tatlı ve kültürlü bir insandı. Shakespeare’i tercüme eder, parçalar okur, manasını anlamam o yaşta mümkün olmamakla beraber, dinlemekten haz duyardım. Venedik Taciri, Sehv-i Mudhik onun ilk neşredilmiş tercümeleriydi.*” (Adıvar, 2008: 74).

Sırrı Bey ile Beyoğlu’ndaki tiyatrodaki geçiş güzel saatler, yazarın edebi türler hakkında bilgi edinmesine yardımcı olur.

Halide Edib Adıvar, altı yaşından itibaren okumaya başlar ve ilk okumalarını dini bilgiler doğrultusunda yapar. “*Haminne’nin yatağı başında, bana okuma öğretileri için uzun uzun vızladım... O da babamı sıkıştırmış olacak da beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş.*” (Adıvar, 2008: 74). Manasını bilmeden *Kur’an* okumaya başlayan Halide Edib, Arapça’nın musiki bütünlüğüne hayran kalır. *Kur’an*’dan sonra, Saraylı Teyze’nin odasındaki kitaplığında bulunan ‘Afrika Seyahatnamesi’ni okumaya çalışan Halide Edib, Mahmure ablasının ‘Serencam-ı Mevt’ adlı kitabı kendisine okuması için vermesiyle yeni bir kitapla daha tanışmış olur. Adıvar, ölümlerin macerasını anlatan bu eserden çok etkilenir;

“*Maalesef ben okudum. Maalesef diyorum, çünkü kafamın ta çocukluk günlerinden beri, okuduklarımdan, gördüklerimden bazen büyük bazen küçük bir haz, bazen da büyük bir işkence halini alan çok realist resimler çıkarmak âdeti vardır.*” (Adıvar, 2008: 74).

Nitekim çocukluğunda her hastalandığında bu kitabın içindeki kâbuslarla boğuşur. Bunun yanında çevresindekilere ve özellikle Kafkaslı Fikriyar’dan dinlediği hikâyeler ve türküler Adıvar’ın muhayyilesini besler. Lalalarından Süleyman Ağa ve Ahmet Ağa’nın anlattığı hikâyeler, onda halk edebiyatı sevgisinin doğması sağlar. Eğinli Ahmet Ağa’nın eşliğinde Battal Gazi ve Ebu Müslim-i Horasanî hikâyeleri okuması, Halide Edib’e Halk edebiyatının yolunu açarak onun halk ürünlerinin ruhunu tanınmasını sağlar;

“Ahmet Ağa... Muhayyilemin inkişafında o başta gelen âmillerden biridir. Herhalde içtimai sanat tarafımın inkişafında o büyük bir rol oynadı. Bana Türk halk edebiyatını açan odur... Daima hikâye okurdu. Bunların birincisi beni cezbeden Battal Gazi hikâyesidir.” (Adıvar, 2008: 92-93).

Halide Edib, Ahmet Ağa'nın anlattığı masal ve hikâye kahramanlarından en çok Hz. Ali'den etkilenir. Çocukluk yıllarında aldığı dini eğitim, öğrendiği bilgiler ve Ahmet Ağa'dan öğrendiklerini kendi benliğinde içselleştiren Halide Edib'in edebi kişiliği yavaş yavaş şekillenir.

1893-1894 yılları arasında Halide, yaşı büyütülerek yeni bir sosyal çevreye girer. Bu çevre yazarın “Bir Dost Çehresi Etrafında” adlı makalesinde yücelttiği ve kişiliğinin gelişiminde büyük yere sahip olan Üsküdar Amerikan Koleji'dir. Amerikan Koleji'nde ömrü boyunca kendisine yakınlık gösterecek olan Miss Dodd, Halide'nin öğretmenleri arasındadır. Halide burada İngilizceyi çabucak öğrenir. Okulda ‘İncil’in ders kitabı olarak okutulması, yazarın farklı dinler konusunda ön yargılarını ortadan kaldırmasına yardımcı olur. Halide Edib aynı zamanda anneannesinin evinde Ebü'l-lisan Şükrü Efendi'den Arapça öğrenerek Kuran'ın manasını kavrar. Bu durum onun kendi dinini de tam manasıyla öğrenmesine yardımcı olur. Özellikle Süleyman Çelebi'nin ‘Mevlid’ini okuması, onun din konusunda kafasındaki zıtlıkları aşmasında ve huzur bulmasında önemli bir yere sahiptir. Bu kitabın etkileri yazarın ‘Vurun Kahpeye’ ve ‘Sinekli Bakkal’ romanlarında açık bir şekilde görülür.

Halide Edib ilkyazın denemesine bir İngiliz kadın hocasının teşvikiyle John Abbot'tan ‘Madar’ı (The Mother) tercüme yaparak başlar. 1897 yılında ‘Mader’ adıyla basılan eser, Halide Edib'in öğrencilik yıllarının ilk eseridir. Bu eser, 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı'nda hayatını kaybedenler için açılan sergide II. Abdülhamit tarafından bir Şevkat Nişanesi ile ödüllendirilse de yazar buna sevinmez. Çünkü yazara göre bu eser üzerinde asıl emek sahibi Mahmut Esat Efendi'dir.

Yazarın edebi kişiliğinin oluşmasında en büyük etki muhakkak ki Sultani'deki son hocası Rıza Tevfik'tir. Rıza Tevfik'in Türkçe, edebiyat, Arapça, Farsça ve Fransızca gibi bilgilerinden yararlanan Halide Edib; sanat, felsefe, güzellik ve fikir alanında kendini yetiştirir. Özellikle Fars edebiyatının etkisinde kalan ve bu edebiyatın etkisinde gelişen Türk edebiyatının kendi kimliğini kaybettiği fikrine varan yazar, zamanla Halk edebiyatının bilinçli savunucusu olur.

1899 yılında Kız Koleji'nde tekrar eğitime başlayan yazar, burada matematik öğretmeni Salih Zeki ile tanışır;

“Alışlagelmiş ötesinde keskin bir zekâya sahip, görmüş geçirmiş olduğu yine de yüzünden okunuyordu. Salih Zeki'nin yüzü, bilim ve felsefe üzerinde yazdığı onca kitabında somut bir biçimde ortaya koyduğu gibi, derin düşünce aleminin bir yansımasıydı.” (Adıvar, 2004: 206).

Doğu'nun mistik temayülleri ile beslenen yazarın ruhu, Salih Zeki'nin özel dersleriyle müspet bir dengeye ulaşır. Auguste Comte'nin hayranı olan Salih Zeki, Halide'nin önüne yepyeni bir dünya sererek pozitif ilimlerle tanışmasını katkıda bulunur. 1901 yılında koleji bitirdikten sonra Salih Zeki ile evlenen Halide, kocasının hazırlamakta olduğu yazılara yardım eder. Büyük İngiliz matematikçilerin hayatlarını tercüme eder, kocası ve babası için ise Sherlock Holmes'in eserlerini çevirir. Daha sonra Fransız edebiyatı okumaya başlayan Adıvar, Zola'yı okur; “Zola'yı pek üstün, pek değerli bulurum. Fakat sanâtkar olarak değil, insan ve gerçeklerin adamı olarak Zola kadar büyük insan görmedim.” (Ünaydın, 1972: 162).

İlk yazılarını Tanin gazetesinde Halide imzasıyla yayımlayan Adıvar'ın ilk çalışması 1 Ağustos 1908 yılında yayımlanır. Yazının başlığı Tevfik Fikret'in ‘Sis’ şiirinden alınan “Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk u dirahşane” mısraıdır. Nitekim Servet-i Fünûn edebiyatının sanatçıları arasında en çok sevdiği şahsiyet Tevfik Fikret'tir. Tevfik Fikret'in şiirlerini, sosyal konulara yer vermesi ve yönetimi eleştirmesi açısından bir yenilik olarak görür. Bu yıllarda Halide Edib Adıvar, sadece Tanin gazetesinin değil Aşiyân, Resimli Kitap, Demet, Musavver, Muhit gibi dergilerde yazılar yazarak yüksek tondan Türk kadının haklarını savunur. Bu bağlamda yazar ‘Bir Türk Kadınının İstikbali’ adlı mektubunu Londra'da çıkan Nation dergisinde yayımlar. Bu mektup İngilizlerde ilgi uyandırır ve ömür boyu dost olacağı İsaabel Fry ile tanışmasını sağlar.

Halide Edib Adıvar'ın edebi zevkinin oluşmasında yerli ve yabancı kaynakların büyük tesiri vardır. Kendisinden önceki dönemde özellikle şiir alanında Tanzimat'ın birinci kuşağından Namık Kemal ile Abdülhak Hamid'i çok beğenen Halide Edib, bu sanatçıları zihniyet ve ideal bakımından yüksek bulur. Yazar, *"Tanzimat başlangıcını daha fazla severim, Tanzimat başındaki şair ve ediplerimizi, eserleri bakımından değil zihniyet bakımından daha yüksek bulurum."* (Ünaydın, 1972: 165) der. Servet-i Fünûn döneminde ise Tefik Fikret'i dil ve ifade bakımından başarılı bulan sanatçı, Halit Ziya'yı nesirde ilerleme göstermediği için eleştirerek, Yakup Kadri ve Refik Halit Karay'ı daha sıcak ve samimi bulur. Batı edebiyatından Byron'u ve Emile Zola'yı çok beğenen yazar, birçok romanında realist anlatımıyla Zola'yı kendine örnek alır. Bireyin içsel dünyası ve toplumda yaşadığı çatışmaları realist bir şekilde metnin içerisine taşır.

Halide Edib çok yönlü sosyal ve edebi etkiler arasında kendi sentezini oluşturan bir sanatçıdır. Yazmak onun için engellenemez bir tutkudur. Bu yüzden ömrü boyunca durmadan yazan Adıvar, özellikle romanlarıyla dönemine damgasını vurmuştur; *"Yazdığı şeyi çok severim ki başından sonuna kadar, bende ve ruhumda o eser ihtiraslı bir humma olur"* (Ünaydın, 1972: 159).

Adıvar, yaşamının ve dünyayı okuma biçiminin değişmesiyle birlikte eserlerinde bireysel konulardan toplumsal konulara yönelir. Özellikle 1912 yılından sonra yazarın hayatında önemli değişim ve gelişmeler olur. 1910-1912 yılları arasında Halide Edib, Türk Ocağı çevresinde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi'nin de dâhil olduğu entelektüel bir Türkçü çevre içindedir. Bunun akabinde 1911 yılında Türk Yurdu dergisinde yazılar kaleme alır. Yazarı dil, din, fikir, eğitim, kadın hakları, halk kültürü, Turancılık gibi konularda Ziya Gökalp, derinden etkilemiştir. Nitekim Ziya Gökalp etkisiyle 'Yeni Turan' romanını yayımlayan yazar, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan fikir akımlarının siyasetteki yansımalarını, Türklük bilinci, kendilik ve yeniden dirilişi gibi hususları, 'Turan' ütopyası etrafında harekete geçirmeye çalışır.

Yazarın Kurtuluş Savaşı'na bizzat katılıp cepheye gitmesi, roman ve diğer eserlerini derinden etkiler. Bu dönemde bireysel duygu ve değerlerden, millî duygu ve değerlere yönelen Adıvar, İstanbul'un dışına çıkarak Anadolu ve Anadolu insanına keşfeder. *"Millî Mücadele'nin ilk romanı 'Ateşten Gömlek'"* (Sevinç, 2009: 2024), 'Vurun Kahpeye', 'Zeyno'nun Oğlu' gibi romanlarında Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu insanının ihmal edilmişliğini, değer yozlaşmasını, bireyin kendine, toplumsal değerlere yabancılaşmasını ve eğitim sisteminin aksaklıklarını eleştiren yazar, Türk milletinin kendilik değerlerine dönerek yeniden eski gücüne kavuşmasını arzular. Bu doğrultuda romanlarında millî bilinç, benlik bilinci ve bağımsızlık gibi olumlu izlekleri işleyerek Türk milletinin yeniden kendini gerçekleştirmesini arzular. Bu dönem romanları merkezi fonksiyonları açısından kurtuluş ve yeniden kuruluşun bir destanıdır. Nitekim romanlardaki karakterlerin bireysel aşkları, ruhsal bir gelişim göstererek vatan ve millet aşkı içinde erir ve ateşten bir gömleğe dönüşüp ulusal bilincin yeniden ve durmaksızın yaşamasını sağlar. Ayrıca bu dönemde;

"Halide Edib, kadın deneyiminden çok toplumsal sorunları ele aldığı Yeni Turan, Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye gibi romanlarında kadın karakterlerine, erkekle birlikte toplumsal yaşamda varoluş imkânı sunar, ancak bunun ön koşulu kadının kadınsılığından arınması, anne, baci, hemşire, hastabakıcı ve öğretmen rollerini benimsemesi ve "erkek gibi" olmasıdır. Yeni Turan romanının kadın kahramanı Kaya, her şeyden önce "bir kadın olarak" algılanmayı ile dikkat çeker; onun öğretmenliği ve yoldaşlığı vurgulanır. 'Ateşten Gömlek'in Ayşe'si de bu cinsiyetsizleştirme projesinden payını almış bir kişi, bir anne, baci ve hemşire olarak sunulur." (Uygun Aytemiz, 2001: 64).

Cumhuriyet öncesi yaşanan savaş yıllarını cephe içinden gerçekçi bir şekilde yansıtan Adıvar, Anadolu ve İstanbul'un savaş yıllarındaki toplumsal durumunu sosyal yaşamla iç içe ele alır.

Halide Edib, roman dünyasındaki şöhretini sağlamaştıran 'Sinekli Bakkal' eseriyle olgunluk dönemine girer. 'Sinekli Bakkal' romanıyla birlikte yeni bir yazın sürecine giren Halide Edib Adıvar, romanlarında toplumsal sorunları realist bir şekilde irdeler. Adıvar'ın toplumsal sorunları eleştirel bir tarzda ele aldığı 'Sonsuz Panayır', 'Döner Ayna', 'Hayat Parçaları' ve 'Akile Hanım Sokağı' gibi eserlerinde toplumsal gerçekçi anlayış hâkimdir. Bu dönemde *"Töre ve Toplumsal İzlekli Romanlar"* yazan Halide Edib Adıvar, Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşanan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişim ve

dönüşümleri ‘Döner Ayna, Hayat Parçaları, Sonsuz Panayır’ gibi eserlerinde realist bir şekilde işler ve bireyden yola çıkarak toplumun kolektif bilincini harekete geçirmeye çalışır. Türk toplumunun asrileş(eme)me sürecinde yaşadığı uyum sorununu, yabancılaşmayı, kadının toplum içindeki rolünü Doğu-Batı senteziyle aşmaya çalışan Adıvar, kendi değerlerine bağlı yeni bir toplum yaratmayı amaçlar. Yazarın bu dönem romanlarını ‘Sinekli Bakkal’ adlı eser, bütün yönleriyle yansıtmaktadır. Özellikle toplumun yaşadığı gündelik hayatın romanlarda yer alması, sosyal yaşamdaki değişimleri yansıtmaları açısından önemlidir. Yazar, bir araştırmacı titizliği ile Cumhuriyet Türkiye’si’nin aksayan yönlerini kültürel simgeleri kullanarak verir. Bu simgelerden en önemlisi medenileşme algısının giyim kuşam ve eğlence hayatına yansımalarıdır. Nitekim yazar bu hususta müziği kültürel değişimlerin bir simgesi olarak görür ve gündelik hayattaki rolünü, bireylerden yola çıkarak toplumsal bir eksene taşır;

“Halide Edib’in ilk dönem romanlarından itibaren ve özellikle “töre romanları” olarak adlandırılan “son dönem” romanlarında müziğe geniş yer ayırdığı belirtilmiştir. “Âkile Hanım Sokağı ve ‘Rock’n Roll” adlı son bölümde, bir kültür simgesi olarak kullanılan rock’nroll’un incelendiği ve Âkile Hanım Sokağı’nun yazarın yirmi bir romanı içinde müziğin en çok ön plâna çıktığı romanı olduğu söylenebilir.” (Erlevet, 2005: 145).

Halide Edib Adıvar’ın edebi açıdan olgunluk dönemi, ‘Sinekli Bakkal’ romanının merkez alındığı ve Cumhuriyet Türkiye’si’nin çağa ayak uydurmak için giriştiği yenilenme kaygısı yaşadığı yıllardır. Toplumsal anlamda yaşanan sosyo-kültürel değişim ve siyasî çekişmeler, yazarı edebi açıdan yeni konulara yönlendirir. Siyasî çıkar ve gündelik menfaatler uğruna girilen mücadeleler, yazarın olgunlaşma döneminde önemli çıkarımlarıdır. Ayrıca bu dönemin yaklaşık 14 yılını bazı hastalık ve siyasî çatışmalardan dolayı yurt dışında geçiren Adıvar, Batı’nın demokrasi ve modernleşme konusunda büyük bir atılım içinde olduğunu görür. Bu yüzden yurt dışından döner dönmez, yeni bir algıyla eğitime -özellikle fen ve sosyal bilimler açısından- eğilir. Yazar bu hususta Batı’dan birçok tercüme yaparak kendi toplumunu geliştirmeye çalışır. Bu gelişme ve değişimleri de roman dünyasına taşıyan Adıvar, iyi bir yazar, eğitimci ve kültür insanı olarak Türk edebiyatına damgasını vurur.

İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde yazın dünyasına giren Halide Edib Adıvar, edebiyat tarihimiz açısından olduğu kadar, yakın dönem kültür ve siyaset tarihimiz açısından da önemli bir şahsiyettir. Halide Edib Adıvar, inceleme, çeviri, anı, roman, hikâye ve tiyatro gibi değişik edebiyat türlerinde eserler verir. Bir kültür ve tarih elçisi olan ve bunu da eserlerinde realist bir şekilde öyküleştiren Halide Edib Adıvar, Doğu ve Batı’nın değerlerini kendilik ve çağdaşlık ekseninde özümseyerek bir senteze ulaşır. Bunu yaparken hem İstanbul’un sosyal yaşantısını hem de Anadolu’nun geleneksel yaşantısını merkez alır ve kendilik ekseninde medenileşme sürecine dâhil eder.

Türkiye’nin yirminci yüzyılın başında geçirdiği değişim ve dönüşümleri bizzat kendi gözlemlerine dayanarak eserlerine taşıyan Halide Edib Adıvar, yaşam biçimi, kişiliği ve eserlerinde Doğu ve Batı’nın değerlerini sentezleyen aydın yönüyle toplumun geçiş süreçleri ve aksayan yönlerini romanlarında gerçekçi bir şekilde irdeler. Kendisinden önce Fransız edebiyatının etkisi ile gelişen Türk romanına farklı bir yaklaşımla İngiliz romanının realist anlatımını ekleyip zenginleştiren Adıvar, romanlarına kendi ruhu ve yaşam biçiminden çok şey katar.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra roman yazmaya başlayan ve sürekli bir arayış içinde olan Halide Edib, eserlerini 1909 ile 1963 yılları arasında verir. Adıvar’ın 1909-1912 yıllarında yazdığı ‘Heyulâ’, ‘Raik’in Annesi’ ve Seviyye Talip’ adlı eserleri acemilik dönemi; 1912-1923 yılları arasında yazdığı ‘Handan,’ ‘Yeni Turan’, ‘Son Eseri’ ve ‘Mev’ut Hüküm’ adlı romanları gelişme; bu eserlerden daha sonra kaleme aldığı ‘Ateşten Gömlek’, ‘Vurun Kahpeye’, ‘Sinekli Bakkal’, ‘Kalp Ağrısı’, ‘Zeyno’nun Oğlu’, ‘Sonsuz Panayır’ gibi diğer romanları olgunluk dönemi romanlarıdır. Yazarın romancılık yaşamında en verimli olduğu yıllar 1912 ile 1945 arasındadır.

Cumhuriyet Dönemi Türk romanının önde gelen isimleri arasında yer alan Halide Edib Adıvar’ın romanları, yapı ve izleksel kurgusu açısından *“Bireysel ve Psikolojik İzlekli Romanlar, Yeniden Kuruluş ve Kurtuluş Savaşı İzlekli Romanlar ve Töre ve Toplumsal İzlekli Romanlar,”* olmak üzere temel üç ana

başlığa ayrılır. Bu temel ana başlıklar altında yer alan romanlar birbirinden tamamen kopuk olmayıp izlek, mekân, kişi ve zaman açısından toplumsal olana doğru bir geçişkenlik gösterir.

Halide Edib Adivar'ın romancılık yaşamı, ilk romanlarından itibaren sürekli bir gelişim çizgisi içerisinde ilerler. Yazarın ilk roman denemesi olan 'Heyulâ', 1909 yılında Musavver Muhit dergisinde tefrika edilir. Halide Edib romanın sonunda eseri 1903 yılında yazdığını, "Sultantepe1903" ifadesiyle belirtir. Ancak bazı araştırmacılar eserin "1906 yılında" (Enginün, 1995: 97), (Kanbolat, 1986: 80) kaleme alındığını belirtmektedir. Adivar'ın 'bireysel ve psikolojik' içerikli 'Heyulâ', 'Raik'in Annesi', Seviyye Talip', 'Handan', 'Son Eseri', 'Mev'ut Hüküm' ve 'Kalp Ağrısı' adlı ilk dönem romanları; romantik aşk serüveni, kadın sorunsalı, evlilik, boşanma ve bireyin kendine ve kendilik değerlerine yabancılaşmasını konu alır. Bu dönemde Halide Edib, kadının bireysel kimliğini ve kendi içinde yaşadığı çatışmaları ele alarak kadının iç dünyasını metnin merkezine taşır. İdealize edilen kadının aşk ve kıskançlık sarmalında yaşadığı çatışmaları, dönemin en büyük sorunsalı olan evlilik ve boşanma paradoksu içinde çözmeye çalışan yazar; kadını aile, millî kimlik ve benliğin koruyucusu olarak görür. Bu döneme ait eserlerin birçoğunda ezeli bir aşk ve kıskançlık üçgeni vardır. Aşk ve kıskançlığın öznesi olan kadınlar, güzel oldukları kadar fikir ve ruh bakımından olgun ve eğitilidir. Kendi arzuları doğrultusunda yaşamak yerine evliliğin kutsal büyüüne inanan kadınlar, genellikle erkekler tarafından sömürülür.

Geçiş ve katılma dönemi olarak adlandırdığımız 'Yeniden Kuruluş ve Kurtuluş Savaşı İzlekli Romanları'nda bireysel –izleklerden- duygulardan millî duygulara yönelen Adivar, İstanbul'un dışına çıkarak Anadolu ve Anadolu insanına yönelir. 'Ateşten Gömlek', 'Vurun Kahpeye', 'Zeyno'nun Oğlu' gibi romanlarda Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu insanının ihmal edilmişliğini, değerler yozlaşmasını, bireyin kendine ve toplumsal değerlere yabancılaşmasını, eğitim sisteminin aksaklıklarını eleştiren Adivar, Türk milletinin bir an önce kendilik değerlerine dönerek yeniden eski gücüne kavuşmasını ister. Bu doğrultuda romanlarında millî bilinç, benlik bilinci ve bağımsızlık gibi olumlu izlekleri işleyerek Türk milletinin yeniden kendini gerçekleştirmesini vurgular. 'Yeni Turan' romanında Türklük bilincini yeniden harekete geçirmeye çalışan yazar, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan fikir akımlarının siyasetteki yansımalarını irdeler. Nitekim "Yeni Turan romanı Ziya Gökalp'in etkisiyle yeniden ateşlenen milliyetçilik akımını konu edinişiyse, yazarın sanat hayatında yeni bir dönemin müjdecisi olmuş bir eserdir." (Acaroğlu, 1964: 7).

Son dönem olarak adlandırdığımız 'Töre ve Toplumsal İzlekli Romanlar'da Adivar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Türkiye'si'ne geçiş sancılarını realist bir şekilde ele alır. Toplumsal anlamda yaşanan değişim ve dönüşümler, yanlış Batılaşıma ve asrileşme, Türk burjuvazisinin yozlaşması, kültürel çözülme, aidiyet sorunu, kadın ve yeni kadın imgesinin toplumsal alandaki yansımaları, Doğu-Batı çatışması ve evlilik gibi izlekleri sosyo-psikolojik açıdan realist bir şekilde ele alan Adivar, hayatın parçalarını toplumsal bir refleksle irdeler.

Romanlarında isim ile içeriğin bir bütünlük göstermesine önem veren yazar, genellikle romanlarına ya romanın içindeki bir kadın veya erkek kahramanın adını ya da bu kadın veya erkek kahramanın yaşadığı sokağın adını verir. Sokak ve kadın ismini taşımayan romanlar, genellikle bir kadınla bir erkeğin trajik aşk macerasını veya dönemin sosyal sorunlarını içerir.

Halide Edib Adivar'ın Romanlarının Yazın Evreni ve Kurgu Özellikleri

Yazarın yirmi bir romanından altısı (Heyulâ, Raik'in Annesi, Seviyye Talip, Handan, Yeni Turan ve Son Eseri) kahraman bakış açısı ve anlatıcı, dokuzu (Mev'ut Hüküm, Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal, Yolpalas Cinayeti, Tatarcık, Döner Ayna, Sevda Sokağı Komedyası, Çaresiz ve Hayat Parçaları) Tanrısal bakış açısı ve anlatıcı, altısı (Kalp Ağrısı, Ateşten Gömlek, Zeyno'nun Oğlu, Sonsuz Panayır, Kerim Usta'nın Oğlu, Akile Hanım Sokağı) ise çoklu bakış açısıyla kurgulanmıştır. Çoklu bakış açısıyla kurgulanan altı roman, Tanrısal ve kahraman bakış açısının imkânlarından yararlanarak okuyucuya aktarılır. Yazar, ilk dönem eserinde genellikle olayları kahraman anlatıcının ağzından aktarır. Halide Edib,

son dönem romanlarında ise genellikle Tanrısal bakış açısını kullanır. Sanatçı, yirmi bir romanında daha çok Tanrısal bakış açısı ve anlatıcıyı kullanmıştır.

Bir İstanbul romancısı olan Adıvar, romanlarında mekân olarak en fazla İstanbul'u kullanır. II. Meşrutiyet sonrasında yaşanan olayları anlattığı, 'Heyulâ'da Fener, 'Raik'in Annesi'nde Heybeliada, Çamlıman, Beyoğlu; 'Seviyye Talip'de Çamlıca, Beyoğlu; 'Mev'ut Hüküm'de Şehzadebaşı, Erenköy, Büyükkada, Büyükdere, Fatih, Cağaloğlu gibi yerler kullanılır. Yazarın bu dönem eserlerinde Avrupa'nın da mekân olarak kullanıldığı görülür. Avrupa'nın mekân olarak kullanıldığı romanlar genellikle ya İstanbul'da başlar ya da Avrupa'da başlayıp İstanbul'da biter. Bu mekânlar; 'Seviyye Talip'de İngiltere-Londra; 'Handan'da Paris, Londra, Manş ve Marsilya, Sicilya; 'Son Eseri'nde Viyana, Roma, Nis, Königs ve Berlin'dir.

Yazarın Kurtuluş Savaşı yıllarında yazdığı romanlarda mekân, İstanbul'dan Anadolu'ya kayar. Kurtuluş Savaşı yıllarını anlatan en önemli eserlerden olan 'Ateşten Gömlek', Anadolu'nun içinde bulunduğu durumun gerçekçi bir panoramasını çizer. Romanda olaylar Adapazarı, Eskişehir ve Ankara'da geçerken, 'Zeyno'nun Oğlu' adlı romanında yazar, Güneydoğu Anadolu ve Diyarbakır'ı mekân olarak kullanır. Yine 'Vurun Kahpeye' romanında Anadolu insanını eğitmek için bir Batı Anadolu kasabasına gelen Aliye'nin kasabada başından geçenler anlatılır. Yazarın son dönem romanlarında mekân tekrar İstanbul ve çevresidir. Bu dönemde yazılan 'Sinekli Bakkal'da Aksaray çevresi; 'Sonsuz Panayır'da Cerrahpaşa, Köprü'nün öbür tarafı, Aksaray, Beyoğlu; 'Âkile Hanım Sokağı'nda Fatih, Emirgân, Aksaray, Laleli, Beyoğlu ve Varna çevresel mekân olarak kullanılır. Bu dönemde yazılan romanlarda yabancı mekân olarak Avrupa yerine daha çok Amerika görülmeye başlar. Bu mekanlar; 'Sonsuz Panayır'da New York, 'Âkile Hanım Sokağı'nda Washington, New York; 'Hayat Parçaları'nda New York ve Columbia'dır. Mekânsal açıdan yaşanan bu değişimin arkasında, Cumhuriyet Türkiye'sinde insanların yüzünün Avrupa yerine Amerika'ya dönüşünün olduğu söylenebilir (Şahin, 2014: 824).

Yazarın ilk romanlarında öykü zamanı ile öyküleme zamanı iç içedir. Öykü zamanının sıradizimsel yapısında geriye ve ileriye doğru kayışlarda ise öykü ve öyküleme zamanı arasındaki zamansal aralık fazla değildir. Bu romanlarda öykü zamanı, genellikle bir yıl, birkaç mevsim veya birkaç aydan meydana gelir ve kişilerin psikolojik durumları, sosyal zaman, mevsim ve günlere bağlı olarak anlam kazanır. İkinci dönem (Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye, Zeyno'nun Oğlu) romanlarında ise romanın içeriği, zaman kurgusunun belirleyicisidir. Romanlardaki sosyal zaman belirteçleri, olayların yaşandığı zamanın içeriğine uygun olarak kullanılır. Böylece sosyal açıdan öykü ve öyküleme zamanı belirginleştirilir. Türk insanının, II. Meşrutiyet bunalımını, İstiklal Mücadelesi'ni zamanın içine düşmüş bir çığlık olarak romanlarında anımsayan Halide Edib Adıvar, zamanı tarihsel gerçekliği ve derinliği olan sosyo-psikolojik bir unsur olarak değerlendirir. Adıvar'ın roman yazma serüveninin II. Meşrutiyet'tin ilanından sonra başlayıp 1960'lı yılları kapsamı, romanlarındaki zaman kurgusunu zenginleştirir. Romanlarındaki zaman algısını uzun yazma serüveniyle derinleştiren yazar, özellikle son dönemde yazdığı romanlarda geriye dönüş, iç monolog ve özetleme teknikleriyle zamanı aktif tutmaya çalışır.

Halide Edib Adıvar'ın romanlarında kişilerin sayısı oldukça fazladır. İlk romanlarda az olan kişi sayısı, son dönem romanlarında oldukça fazladır. 'Raik'in Annesi' ve 'Seviyye Talip'te beş olan kişi sayısı, 'Tatarcık', 'Sonsuz Panayır' ve 'Hayat Parçaları' gibi romanlarında on beşi geçer.

Yazarın romanlarındaki aslî kadın kahramanlar genellikle güçlü, idealist, eğitilmiş ve modernidir. Aşk ve evliliğin kutsallığına inanan kadınlar, yuvalarına sadık, fedakâr kadınlardır. 'Handan' romanında Handan, 'Seviyye Talip'te Seviyye ile Macide, 'Yeni Turan'da Kaya, 'Ateşten Gömlek'te Ayşe, 'Yolpalas Cinayeti'nde Akkız, 'Tatarcık'da Lale ve 'Sinekli Bakkal'da Rabia gibi kadınlar bunlardan bazılarıdır. Romanlardaki kadın kahramanların birçoğunun anneleri yoktur. 'Raik'in Annesi' romanında Refika, 'Son Eseri'nde Kamuran, 'Yeni Turan'da Kaya, 'Vurun Kahpeye'de Aliye ve Kalp Ağrısı'ndaki Zeyno'dur. Sanatçının 'Kalp Ağrısı' adlı eserinin devamı olan 'Zeyno'nun Oğlu' romanında Zeyno, Saffet, Hasan, Muhsin Bey, Asım Bey vb; 'Sinekli Bakkal' romanındaki Kız Tefik ve Recep 'Tatarcık'ta, 'Zeyno'nun Oğlu'ndaki Hasso Çocuk, 'Tatarcık' romanında ortak karakter olarak yer alır.

Yazarın ilk romanlarında erkek kahramanlar genellikle pasif bir kişiliğe sahiptir. Fakat daha sonra yazdığı romanlarda erkek karakterler daha baskın bir kişilikle karşımıza çıkar. ‘Ateşten Gömlek’ romanında Peyami, İhsan ve Cemal, ‘Vurun Kahpeye’ Tosun Bey ve Hacı Fettah Efendi, ‘Zeyno’nun Oğlu’nda Binbaşı Hasan ile Ramazan, ‘Sinekli Bakkal’da Peregrini, Vehbi Dede, İmam Hacı İlhami Efendi ve ‘Döner Ayna’da Mürsel, Hacı Murat bunlardan bazılarıdır. Roman başkışileri genelde kadın olmak birlikte ‘Raik’in Annesi’ romanında Siret, ‘Seyiyye Talip’te Fahir, ‘Son Eseri’nde Feridun Hikmet, ‘Kerim Usta’nın Oğlu’nda Dr. Kasım Derman kendine özgü birer erkek başkışı olarak dikkat çeker.

Adıvar, genel olarak romanlarının isimlerini ve ilk cümlesini izleksel kurguyu yansıtabak biçimde kurgular. ‘Yeni Turan’, ‘Ateşten Gömlek’, ‘Vurun Kahpeye’, ‘Döner Ayna’, Hayat Parçaları’, ‘Çaresaz’ ve ‘Yolpalas Cinayeti’ gibi romanlar bunlardan bazılarıdır.

Halide Edib Adıvar’ın romanlarındaki en temel izlekler; aşk/sevgi, kıskançlık, kadın ve kadının toplum içimde rolü, evlilik, bireysel ve toplumsal yabancılaşma, değer yozlaşması, millî bilinç, benlik bilinci, kendilik, bağımsızlık, Doğu-Batı çatışması ve Doğu-Batı sentezidir.

Sonuç

Sonuç olarak Halide Edib Adıvar’ın yazın yaşamı, ilk romanlarından itibaren sürekli bir gelişim gösterir. Türkiye’nin yirminci yüzyılın başlarında geçirdiği değişim ve dönüşümleri, bizzat kendi gözlemlerine dayanarak eserlerine işleyen Halide Edib Adıvar; yaşam biçimi, kişiliği ve eserleriyle Doğu ve Batı’yı özümseyerek sentezleyen modern ve bilinçli biri olarak toplumun geçiş süreçleri ve aksayan yönlerini gerçekçi bir şekilde irdeler.

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Halide Edib Adıvar, Türkiye’nin imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde, Türk insanı ve toplumunun yaşadığı değişim ve dönüşümleri kendi benliğinde yaşamış ve bunları da yazdığı metinlere taşımış, modern bir kadın, düşün ve eylem insanıdır. Yaşadığı devre ve tarihi köklere kopmaz bir bağ ile bağlı olan yazar, dönem ve edebi eser arasındaki çift yönlü ilişkiyi güçlü bir sezış, okuma ve gözlemleriyle eserlerine yansıtır. Yazın hayatına yirmi bir roman, dört hikâye kitabı, iki tiyatro, onlarca çeviri, yüzlerce fikir yazısı, yedi inceleme kitabı ve üç anı kitabı sığdıran Adıvar, yaşadığı döneme gerek kişiliği gerekse eserleriyle damga vurur.

Kaynakça

- Acaroğlu, T. (1964), “Halide Edib ve Eserleri”, Yeditepe, S.94, Şubat s.7.
- Adıvar, H. E. (2004), Memoirs, Epsilon Yay., İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2008), Mor Salkımlı Ev, Can Yay., İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2008), Türk’ün Ateşle İmtihani, Can Yay., İstanbul.
- Enginün, İ. (1995), Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi, M.E.B., Yay., Ankara.
- Erlevent, D., “Halide Edib Adıvar’ın Son Dönem Romanlarında İstanbul’da Gündelik Hayat ve Müzik”, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisan), Ankara, 2005
- Kanbolat, Y. (1986), Halide Edib Adıvar’ın Romanlarında Feminizm Sorunu, Bayır Yay., Ankara.
- Kırmızı, B. (2015), “Man hat Arbeits kräftegerufen es kamen Schriftsteller, Migrantenundihre Literaturen” adlı kitapta Heimweh in der Literatur adlı bölüm. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Sevinç, C. (2009), “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Millî Mücadele”, Turkish Studies, Volume 4 /1-II Winter, s.2011-2020.
- Şahin, V. (2014), Bilge Kadının Aynadaki Yüzü (Halide Edib Adıvar’ın Romanlarında Yapı ve İzlek), Akçağ Yay., İstanbul.
- Uygun Aytemiz, B. “Halide Edib Adıvar ve Feminist Yazın”, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2001.
- Ünaydın, R. E. (1972), Diyorlar ki, MEB. Yay., İstanbul.